

Píše Michael Špirit

(E*forum, 10. 07. 2013)

Hojně navštívený Večer k poctě **Jana Lopatky**, který uspořádala Knihovna Václava Havla dne 13. 6. 2013 v prostorách Slovenského institutu, se nesl převážně ve znamení veselých i smutných vzpomínek na literárního kritika, editora a redaktora (7. 2. 1940 – 9. 7. 1993). Jeho působení v těchto oborech je spojeno v šedesátých letech s měsíčníkem Tvář, v sedmdesátých a osmdesátých letech se samizdatovými aktivitami, jimiž byly Edice Expedice a čtvrtletník Kritický sborník, a na počátku let devadesátých s řízením recenzní rubriky Literárních novin a už tiskem vydávaného Kritického sborníku. Co se dá říci o těch dvaceti letech, po které tu Jan Lopatka od své dobrovolné smrti chybí?

Nejvýraznějším rysem uplynulých dvou dekad je zřejmě znivelizování literární kritiky do podoby, k níž v českém prostředí od doby národního obrození chybí jakákoli analogie. Je to podoba, kdy si píšící nejsou vědomi profesní tradice, nepohybují se v některé z nich ani se proti žádné nevymezují. O literárněkritickém myšlení, které by je od – řekněme – Havlíčka po Lopatku nějak inspirovalo nebo vůči kterému by se vymezovali, nevědí a vědět nemusejí a referují o knihách stejně duchamorně jako suverénně. Ušetřeme si protentokrát diagnózu vybraných příkladů tohoto stavu a dovolme si jen říct, že dnešní bída je projevem obecné nepotřeby kriticismu, která je pravděpodobně průvodním jevem postupně stále hloupnoucí společnosti. Kritické myšlení v ní už není potíráno oborovým nebo politickým establishmentem, „přeznačováno“ pro spády toho kterého literárního i neliterárního hnutí, vystavováno tlaku ulice nebo jinak spektakulárně ohrožováno či umlčováno. Pokud se vůbec bere v potaz, je povýšenecky vysmíváno, ale častěji se vůbec neví, k čemu by mělo být dobré, je pokládáno za svého druhu podivínství.

V jedné ze svých posledních statí Lopatka konstatoval, že navzdory kalendářně dobíhajícímu roku 1992 vězíme v poznání toho, co není a co je literární kritika, stále na konci šedesátých let, tj. v iluzi, že po překonání poúnorového hodnotícího primitivismu je možné s oporou ve vědecké teorii vynášet objektivní, jakoby nestranné, a tedy spolehlivé soudy. Úskalí takového stavu shledával Lopatka v tom, že nebyl reflektován, ale hned počátkem devadesátých let se na něj začalo navazovat. Přitom se prosazoval „trend, kdy kritika se tváří jako kritika, nese tu šikovněji, tu méně šikovně atributy vnější dovednosti, výzbroje, akribie kritické, ... ve skutečnosti však ... jde o sublimovanou reklamu“. Právým východiskem pro hodnocení se dle Lopatky stává trh, tedy schopnost autora a jeho agentů literární produkt dobře ne napsat, nýbrž „prodat“.

Oba postoje, iluze o objektivnosti a jistota spočitatelných statků, jako je počet prodaných výtisků, překladů do cizích jazyků, nejružnějších literárních ocenění nebo „glamourová“ nobilitace spisovatele v médiích, odstavují z hodnotícího výkonu individuální úsudek, kritické vidění, které je v posledku nezdůvodnitelné a opírá se jen o osobní vkus, jenž je zakalen četbou, schopností uvědomovat si zážitky a rozeznávat jejich zdroje. Jako „záblesk skutečného criticismu“, který má čím dál více odpůrců, resp. je mu rozumět méně a méně, citoval Lopatka ve své stati jeden z aforismů Aloyse Skoumala: „Nukleární fyzika, kybernetika, astronautika – tyhle a jiné zázraky druhé poloviny dvacátého století bych snad při vši esoteričnosti nakonec pochopil. Co však nikdy nepochopím, to je věhlas Aragonův.“

Nechceme představovat Lopatku jako člověka s věšdeckými schopnostmi, ale nelze nevidět, že v odhadu situace mu bohužel vyšlo skoro všechno. Snad jen s těmi „atributy vnější dovednosti“ u recenzentů posledních dvaceti let vysloveně přestřelil; to, čeho býváme kromě několika čestných výjimek svědky, je frontální návrat před šedesátá léta, k posuzování námětu jako základního kritéria pro stanovení umělecké hodnoty, případně k nějakému tomu „dobásňování“ recenzovaného díla vlastními slovy. Objeví-li se důvtip podobný Skoumalovu, nedopadá to dobře. Například po první přímé volbě českého prezidenta umístila Revolver Revue do své webové kritické rubriky krátký text: „Redakce Revolver Revue gratuluje filosofu Václavu Bělohradskému, vizuálnímu umělci Jiřímu Davidovi, profesoru Vladimíru Franzovi a dalším z českých intelektuálů a umělců, kteří svým veřejným angažmá přispěli k tomu, aby se Miloš Zeman dostal na Pražský hrad.“ Šéfredaktorku revue poté jeden filosof označil za stalinistku. Je to politováníhodná reakce, jejíž odbornická agresivita, vyjádřená slovním arsenálem jako např. subverze, paralýza kritických schopností, signifiant, magie nebo vztah obrazu a reality, prozrazuje, že míra důmyslné reflexe, obsažená v sarkastickém blahopřání RR třem intelektuálním „ikonám“, v učené společnosti žádaná rozhodně není.

V Lopatkově kritickém díle bývá vyzdvihováno první tvůrčí období, kritické angažmá v Tváři a v době jejího zákazu ve Slovenských pohľadech. Kritikova demystifikující a stylistická energie je dodnes oslňující a v jejím silovém poli trochu zaniká – nespravedlivě – pozdější autorovo psaní. Lektorské posudky literárních rukopisů, dobrozdání pro advokáty v komunistických procesech proti nonkonformním umělcům, dopisy přátelům, dialog-autointerview, ediční komentáře, tvořící spolu s několika „volnými“ recenzemi Lopatkovu druhou knihu Šifra (1983), ustavují přitom zcela původní způsob rozpravy, který oproti kritikám z šedesátých let už není polemicky vázán na převažující mínění či zvyklosti a je takřka fenomenologicky přivrácen k čtenému a promýšlenému textu; kritik konstituuje něco jako literární existenciální analýzu.

V období od poloviny osmdesátých let a zvláště pak po roce 1990 Lopatka svou dialogickou otevřenost ještě stupňuje. Především jako literární kritik činí suspektní sám žánr literární recenze a svůj criticismus uplatňuje v cyklech jiných formátů: ve spisovatelských miniaturách pro samizdatové Lidové noviny (1988–1989), ve

shrnujících medailonech o autorech českého písemnictví, které provázely hádankářské přesmyčky v Literárních novinách (1992), ve vstupních pasážích a výběru příspěvků pro sérii v Kritickém sborníku Z dějin české kritiky (1993), ve statích o rozhlasovém vysílání pro Divadelní noviny (1992–1993). Na recenzní dvoustraně Literárních novin od jejich obnovení na jaře 1990 opatřuje redakčními komentáři řadu příspěvků, kterými pro čtenářskou obec odkrývá politiku listu v jeho směřování, a sám provádí – jinak to říct neumím – nejrůznější kousky (jako recenzi na novou knihu jednoho z prominentů komunistického režimu např. publikuje, bezmála „intertextuálně“, svůj čtvrt století starý posudek na tehdejší novinku téhož autora); dělá to ze všech redaktorů nejvýrazněji a současně soustřeďuje na „svých“ stránkách externí spolupracovníky kolem pětadvaceti až třiceti lety, zjevně v souladu s citátem ze Šaldy, jímž v roce 1992 uzavíral svou přednášku o povaze kritiky: „Dobrou kritiku v každé zemi má vždycky jen mladá generace; račte si to pamatovat jednou provždy. Mladá generace, která usiluje o něco nového a která se probíjí na světlo. Kritika není totiž nic jiného než speciální případ obecné literární tvořivosti: kde se zdvihá vlna tvořivosti básnické, zároveň s ní – a někdy i před ní – zdvihá se vlna nové kritičnosti.“ – Citát posloužil Lopatkovi k pointě, která je tak výstižná, že ji lze použít znovu, i když hrůza, která se otvírá po správné odpovědi, je strašidelná: „A ještě postmodernisticky druhý závěr, tentokrát pro potenciální kardiaky: ruku na srdce, prosím, zdá se vám poslední citát odpovídat tomu, v čem jsme?“